

פתח דבר

בזמן ההמתנה לרעותה אשתו בלובי של המלון, לא יכול אילן להימנע מלהאזין לשיחתם של שלושה גברים צעירים עבדקנים שהיו רכונים על ספריהם.

"התחילו כבר 'יבמות' בדף היומי", מלמל לעצמו.

"15 נשים פטורות ופוטרות את צרותיהן וצרות צרותיהן מן החליצה ומן הייבום", קראו בשולחן הסמוך. ככל שניסו להסביר הלכו והסתבכו עם סוגיות הקרבה במשפחת היבמה.

"כבר בהתחלה כל כך קשה. לא נראה לי שנצליח ללמוד את המסכת הזאת", אמר אחד מהם.

"תסלחו לי שאני מתערב", אמר אילן תוך שהוא מזמין עצמו לשולחנם. "תראו, יש 15 צורות של איסורי עריות שאי אפשר לקיים ייבום בלי לעבור עליהן. לכן, בכל המקרים האלה האישה פטורה מייבום וחליצה. ואם הבעל שנפטר היה נשוי לנשים נוספות (צרות), גם הן נפטרות מן הייבום והחליצה..." "והסביר את הסוגיה בבהירות ובדייקנות. "למה הן פטורות?", שאל אחד האברכים.

"תכף נראה את ההסבר בגמרא. בינתיים, בקיצור: פרשת ייבום לא נאמרה בעריות. אבל קודם בואו נבין אחד לאחד את המעמד האישי של כל אחת מ־15 הנשים הפטורות מן הייבום והחליצה..." במהלך ההסבר התבונן אילן בפני מאזיניו כדי לראות אם קלטו והבינו. כשהמבט בעיני אחד מהם נראה אבוד הוא חזר והסביר לו לאט ובבהירות. "זהו, כמעט כל הדף היומי הוא המשנה. מחר תוכלו להמשיך בגמרא יותר בקלות". השלושה לא ענו. הם התבוננו בתמיהה ובמבוכה באיש בעל בלורית שֶׁער השיבה שעיתרה את ראשו הגלוי.

"מאיפה אתה?"

"מגבעת ברנר."

"זה קיבוץ?"

"כן."

"באיזו ישיבה למדת לפני כן?"

"לא למדתי בישיבה. לצערי לא הייתה בכלל אפשרות לשלוח אותי ללמוד משהו. גם את המסגרות למדתי תוך כדי עבודה במסגרייה של הקיבוץ."

"אז..."

"איך למדתי גמרא?"

"כן."

"העבודה במסגרייה מתחילה בשש ונגמרת בשלוש וחצי. בכל יום בארבע וחצי, אחרי המקלחת, אני מתייצב בספרייה, ואני הראשון שמקבל כל ספר חדש. לפני כארבעים שנה התוודעתי למסכת ברכות עם הפירוש של הרב עדין שטיינזלץ. התחלתי ללמוד בה יום יום, וזה ריתק אותי. מאז ציפיתי בכיליון עיניים ליציאתה לאור של כל מסכת חדשה. אבל ההוצאה התעכבה, וכעבור כמה שנים עברתי ללמוד בגמרא בהוצאה רגילה. לפני 22 שנה התחלתי ללמוד דף יומי."

"זה אומר שסיימת את כל הש"ס כבר שלוש פעמים..."

"באמת? יכול להיות..."

"ותמיד לבד?"

"לעתים קרובות התארגנו חברים מקיבוצים שונים ללימוד משותף בקבוצות או בחברותות."

"אילן, אתה בא?", רעותה, שירדה כבר מזמן ונמנעה עד כה מלהפריע ללומדים, זירזה את בעלה.

"אה, וכמובן עם אשתי, רעותה. הייתם צריכים לשמוע אותה מסבירה את הסוגיה ביבמות. היא שולטת בה הרבה יותר טוב ממני."

*

מזל גדול התמזלנו שתקנת משה רבנו והנביאים לקרוא בתורה בציבור בכל שלושה ימים (ללא קשר לתפילה אלא בכל מקום ציבורי, גם בשוק) לא נתקנה בימי הרבנים המתנגדים לפרויקט "929 - תנ"ך ביחד", מיזם של קריאה משותפת של פרק יומי בתנ"ך, של פרטים וקהילות מהציבור הרחב בישראל. הם לא היו מרשים לסתם בני אדם בשוק או בכל מקום אחר, אנשים ונשים, סוחרים וקונים, לשמוע את פסוקי התורה ללא פירוש, לשוחח עליהם ולפרשם כרצונם.

אחד הדברים המייחדים את תרבות ישראל לדורותיה הוא מאמצם של חז"ל שלא להסכים להגמוניה על הידע ולאפשר נגישות של כל אדם מישראל לתורה. משה רבנו עצמו דאג שלא להשאיר את התורה שקיבל מפי הגבורה בשליטתו או בשליטתם של מעטים ופעל מלכתחילה להופכה לנחלת העם כולו:

תנו רבנן: כיצד סדר משנה? משה למד מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה פירקו. נסתלק אהרן וישב לשמאל משה. נכנסו בניו ושנה להן משה פירקו. נסתלקו בניו, אלעזר ישב לימין משה, ואיתמר לשמאל אהרן [...] נכנסו זקנים ושנה להם משה פירקו. נסתלקו זקנים, נכנסו כל העם ושנה להם משה פירקו. נמצאו ביד אהרן ארבעה,

ביד בניו שלשה וביד הזקנים שנים וביד כל העם אחד. נסתלק משה, ושנה להן אהרן פירקו. נסתלק אהרן, שנו להם בניו פרקו. נסתלקו בניו, שנו להם זקנים פרקו. נמצא ביד הכל ארבעה (בבלי, עירובין נד ע"ב).

משה פיתח ויישם מתודה של העברת ידע להמוני העם. כדי להבטיח שלא יתגבשו קבוצות בשלטון, בכהונה, שלא תפתח הגמוניה של בעלי הידע, שמע כל העם את הדברים ממשה רק פעם אחת, ולאחר מכן מאהרן, מבניו ומהזקנים. איש איש והבנתו, איש איש וגרסתו. בהיעדרה של סמכות פרשנית אחת מלכתחילה, אפילו זו של משה רבנו, הבטיחה המתודה לא רק את הדמוקרטיזציה של הידע, כלומר את הנחלתו לכל אדם, אלא גם את חופש הפרשנות. "נסתלק משה", "נסתלק אהרן", "נסתלקו בניו" ונותרה סמכות הפרשנות בידי הזקנים, ומהם עברה לעם כולו.

ניכר מדברי המתנגדים שהם חשים פגיעה אישית מיוזמה לקריאה בתנ"ך המאפשרת לכל אדם לפרש את הדברים כרצונו. רבנים וקהילות מאמינים בכנות שהתורה נמסרה לבעלותם ושלימודה בציבור הכללי תלוי בהם. יחסם לציבור המסורתי-חילוני הוא יחס של התנשאות: "אתם לא מסוגלים ללמוד תורה בעצמכם, בשפתכם, בדרככם. רק בדרכנו", הם אומרים לציבור. אפשר להבין זאת, שהרי מדובר בדבר הנמצא הרבה מעבר לתחושת הזדהות עם המקורות ועם הדת: מדובר בזהות אחת, במשמעות של "התורה זה אני". כשידוען מצטט פסוק או אומר "בעזרת השם", הדבר מתקבל כעידוד לאגו; אבל כשאנשים מקיימים את התורה ולומדים אותה מחוץ למסגרת הקהילתית, הדבר נחוה כפגיעה באגו. בעידן של דעת ודת מופרטות ברור למתנגדים לפרויקט שלא יוכלו לבקר את עצם העובדה שאדם חילוני לומד תורה. לכן הם בוחרים להציג פרשנויות שטחיות או פרשנויות שאינן מתייחסות למקורות "בכבוד הראוי". כאילו רלטיביזם פרשני מאפיין חילונים-מסורתיים אבל אינו נראה באירועים דתיים מובהקים כסעודות מצווה, שבהן עולים דרשנים ומשמיעים לקהל השומעים דברי תורה באופן עממי, שלא לומר שטחי ורצוף טעויות ואידיוקים.

חז"ל תפסו את הלמידה ואת הידע כפתוחים לפני כל אדם והתנגדו לניסיונות לגבש הגמוניה של "בעלי סמכות הדעת". מובן שחופש פרשנות כה נרחב עלול לעורר רלטיביזם פרשני, פרשנויות עממיות, אידיוקים וטעויות. אפשר להתנגד לכך ולבקר זאת אבל אפשר גם לחיות עם זה. הרב אליהו דסלר, מהוגי הדעות החשובים של עולם התורה המודרני, פירש את מגוון הפרשנויות כך:

"שבעים פנים לתורה" ו"שבעים (חכמים) דסנהדרין" - היינו צירוף של שבעים גישות והבחנות שכליות בדיון על עניין, שבו מושגת שלמות מקיפה של המחקר השכלי, להעמיד את הדבר על אמתו. כל אופן של השגה הוא אמת כשלעצמו לפי ההבנה של השכל של הפרט; אך בהצטרפות כולם תושג השלמות המקיפה את האמת מכל צדדיה, בחינת - "אמת לאמיתה" (מכתב מאליהו, חלק ג, עמ' 212).

הפרשנות האישית, הפרטית, לגיטימית בעיני הרב דסלר. יתר על כן, הוא תובע מהפרט לקבל את הלגיטימיות של פרשנותו השונה של הזולת, גם אם היא אינה עולה בקנה אחד עם האמת שלו ואולי אף נמצאת בסתירה עמה. משמעות הביטוי "שבעים פנים לתורה" היא שיש פרשנויות רבות מאוד שאינן מתיישבות עם האמת של אדם מסוים, יהא זה הידוען והחכם בחברי הסנהדרין, ובכל זאת, מצד הטענה לאמת אי אפשר לערער על הלגיטימיות שלהן. כולן אמתות פרטיות. אין אמת כללית שהפרט יכול לתפוס. אמת זו מושגת רק בצירוף האמתות של הפרטים כולם.

הרב דסלר אמנם סייג את הפלורליזם הפרשני באמצעות הדגשת הקשר בין "שבעים פנים לתורה" לבין "שבעים דסנהדרין", כלומר לא כל אחד יכול לפרש ככל העולה על רוחו. סמכות הפרשנות אמנם מורחבת ומוענקת לקבוצה גדולה, אך בכל זאת נתונה ליושבי בית המדרש בלבד. ר' משה חיים לוצאטו (הרמח"ל), לעומת זאת, לא חשש מהבנתו האישית של כל אדם מישראל את התורה. לדעתו, הפרשנות הפרטית איננה חיצונית לתורה אלא כלולה בה. לומד התורה אינו מטיל את הבנתו עליה אלא מגלה בה את עצמו, את פניו, את הגוון השייך לו בתוכה בעקבות המאמץ העיוני שלו. יתר על כן, את הגוון האינדיבידואלי השייך לכל פרט והגלום בתורה מלכתחילה יכול לגלות רק הפרט עצמו ולא אדם אחר. הרמח"ל הרחיק לכת במשמעותה של הדמוקרטיזציה של הידע ושל סמכות הפרשנות והעבירה מרשות הרבים לרשות הפרט: "[...] שיש שישים ריבוא פירושים לכל התורה מחולקים לשישים ריבוא נפשות של ישראל וזה נקרא שהתורה מתפוצצת לכמה ניצוצות, כי בתחילה מתלהטת ואז נראים בה כל האורות הראויים לעניין ההוא ואותם האורות מאירים בשישים ריבוא דרכים בשישים ריבוא של ישראל" (רמח"ל, דרך עץ חיים).

המפעלים הגדולים של הדורות האחרונים - כגון פירוש התלמוד של הרב עדין שטיינזלץ, פרשת השבוע הנלמדת מחוץ לבתי הכנסת בכל המסגרות הציבוריות ובאמצעי התקשורת (בין השאר באמצעות הסדרה "פותרים שבוע" של מכון ון ליר בירושלים), הקהילות הלומדות, "929 - תנ"ך ביחד" ומפעלים רבים נוספים - נותנים לכל איש ואישה מקום בתורה, בהבנתה ובפרשנותה, "ואותם האורות מאירים בשישים ריבוא דרכים בשישים ריבוא של ישראל".

*

יצירתו של האמן ז'אק ז'אנו, "דף יומי" (2013; ברזל, 1.50 x 1.80 מ'), נבחרה לעטיפת הגיליון החדש של זהויות שבידכם. ז'אנו, תושב היישוב כליל שבגליל המערבי, הוא פסל מוערך בארץ ובעולם. הוא מפסל בעיקר בברזל, אבל גם עץ, נייר וזכוכית משמשים בעבודותיו. חלק נכבד מחומר הגלם המשמש ליצירותיו הוא גרוטאות שז'אנו מוחק את זהותן הראשונית והופכן לאבני יסוד ליצירתו. הפסלים של ז'אנו משלבים מוטיבים יהודיים וישראליים, ועבודותיו מוצגות בתערוכות רבות בארץ ובעולם.

גרשון גרינברג קורא במסה הפותחת לחזור אל גישה מטה-היסטורית או מטה-נרטיבית בהבנת התפיסה של עם ישראל את התהליכים ההיסטוריים הפוקדים אותו מאז ימי המקרא ועד ימינו. גרינברג מתייחס למושג "מטה-היסטוריה" לא במובנים של המודרנה אלא כ"תהליך ליניארי בזמן מקודש, מבריאה עד גאולה. הוא מגשר בין 'עליונים' (שמים) ל'תחתונים' (ארץ), בין מה שמעבר לזמן ולמרחב לבין מה שבתוכם", מתוך מודעות לביקורת שדחתה שימושים קודמים במושגים אלה. לשם הבנת התהליכים ההיסטוריים מציעה המסה מהלך מרחיק לכת ואמיץ, שהדיונים עליו והוויכוחים המלווים אותו נמצאים בתחילת דרכם.

שלושה מאמרים מוגשים לקוראים בגיליון זה: **מנחם קרוֹן־קרץ**, על רקע מחקריו העוסקים במה שהוא מכנה "האורתודוקסיה הקיצונית" שהתפתחה בהונגריה ובטרנסילבניה, מעלה שאלות על

מהותו של מושג האורתודוקסיה או "המרחב האורתודוקסי" ועל ההתייחסות אליו במחקר האקדמי. לטענתו, הטרמינולוגיה המצומצמת והלא אחידה אשר שימשה עד כה מגבילה את החוקר בכך שאינה מאפשרת דיון דקדקני שמשמעויותיו מובנות לכול. קרן־קרץ טוען שהדרך שבה התפתחו, השתנו והועברו מדור לדור הרעיונות שעיצבו את האורתודוקסיה הקיצונית איננה ייחודית למחנה זה, ואפשר להשתמש בה כדי להסביר מגוון תופעות במרחב האורתודוקסי כולו. המאמר מציג את עקרונותיה של תיאוריה שבאמצעותה, מציע המחבר, אפשר יהיה לתאר ולנתח טוב יותר את מהותה ואת דרכי התנהלותה של האורתודוקסיה בכללותה. בבסיס התיאוריה עומד השימוש בשני כלי מחקר השאולים מתחום מדעי הטבע - האבולוציה והתפיסה הרב־מערכתית.

פוסקי ההלכה התמודדו עם תהליכי החילון בתחילתם באופנים שונים, מקירוב עד החרמת אלה שפרקו מעליהם את עולה של ההלכה וניתוק מהם. הצד השווה שבהם הייתה גישה הרואה בתופעת החילון ריקנות. גם במקרים שבהם נעשה ניסיון לקרב את פורקי העול כיחידי לא עלתה האפשרות לשיתוף פעולה בין הקהילה הדתית לקבוצה חילונית. אריה אדרעי עומד על השינוי שחוללה התעוררותה של התנועה הלאומית. תיחום הגבולות וההפרדה בין קהילת הגורל הלאומית לקהילת הייעוד הדתית התגלו במקרים רבים כבלתי אפשריים. אדרעי מתאר כיצד ההכרה בקהילת הגורל הלאומית חייבה גם שינויים הלכתיים: ההכרה בקהילה הלאומית החילונית כקהילה המבטאת זהות יהודית לא יכלה להיות מנותקת מן ההלכה, והתוצאות היו בין השאר עיצובה של מערכת משפט בעלת תוקף הלכתי לכלל אזרחי מדינת ישראל והשפעה על התפתחותם של תהליכי הגיור.

ענת מרלא־חפץ, במאמרה העוסק בטקסי יום הזיכרון בקיבוץ נירים, קושרת בין שני היבטים: מקום הזיכרון - האתרים שבהם הזיכרון מיוצג ומובנה; ו"המקום" בזיכרון - המשמעות והחשיבות שרעיון המקום מקבל בתוך ייצוגי הזיכרון הקהילתי. הניסיון לנתח ולהבין את תפיסת המקום בקיבוץ נירים כפי שהיא משתקפת במרחב ההנצחה מתכתב עם השיח המחקרי והתיאורטי ההולך ומתרחב בדבר הקשר בין תפיסות של מרחב ומקום, זמן וזיכרון בישראל. מרלא־חפץ מבקשת לתרום מבט נוסף על תהליכי גיבושה של זהות קהילתית־מקומית בהקשר הלאומי הייחודי, ולהראות כיצד הדומיננטיות של "המקום" במיתוס ובאתוס הציוני מקבלת ביטוי ייחודי בקהילה ספציפית אשר בה הרעיונות הללו נטענים בתוכן מקומי המתבלט על פני התוכן הלאומי המקורי שלהם.

הרבי־שיח בגיליון זה נערך בידי רות הלפרין־קדרי, והוא מוקדש לשאלת הנהגתם של נישואים אזרחיים בישראל. מקורם של חוקי המעמד האישי בישראל, שבהם נכללים ענייני נישואים וגירושים, הוא בשיטת ה"מילט" שנהגה בתקופה העות'מאנית. שיטה זו אומצה בשינויים מסוימים על ידי ממשלת המנדט הבריטי, ועם הקמת המדינה היא נטמעה בחקיקה של הכנסת. משמעות ההסדר היא שבנישואים אלה יש מונופול לחוק הדתי ולבתי הדין הדתיים. נישואיהם וגירושיהם של תושבי המדינה נערכים אפוא על פי דינים הדתי ובבתי דין דתיים.

ההצעה להנהיג בישראל נישואים אזרחיים עולה בעת האחרונה לדיון מחודש. יש הרואים בכך פתרון למצוקתם של אלפי זוגות, יש הרואים בכך הכרח הנובע מעקרונות השוויון וערכי הדמוקרטיה, יש המצדיקים זאת מבחינה הלכתית ויש הטוענים נגד שינוי במצב החוקתי הקיים. מגוון העמדות גדול, והשאלות נוגעות במהותן לבני כל העדות הדתיות בישראל: יהודים, מוסלמים, נוצרים, דרוזים ובהאים. מסגרת זו אינה מאפשרת לנו לפרוס את כל היריעה, ונאלצנו להסתפק בהארת התמונה

מנקודות המבט של המשתתפים ברבי־שיח - עו"ד שירין בטשון, ראשת הקליניקה לדיני משפחה במרכז האקדמי למשפטים ולעסקים ברמת גן, ובעלת ניסיון רב שנים בייצוג בתחום דיני המשפחה; הרב פרופ' מרק ווּשופסקי, פרופסור לתלמוד ולספרות ההלכה בהיברו יוניון קולג' בסינסינטי ויושב ראש ועדת השו"ת של איגוד הרבנים המתקדמים בצפון אמריקה; והרב דוד סתיו, רב היישוב שוהם ויושב ראש רבני צ'הר. את הרבי־שיח חותם דו־שיח שקיימה פרופ' רות הלפרין־קדרי, פרופסורית חברה למשפטים באוניברסיטת בר־אילן וראש מרכז רקמן באוניברסיטת בר־אילן, עם פרופ' רות גביזון, פרופסורית אמריטה בקתדרה לזכויות האדם על שם חיים ה' כהן באוניברסיטה העברית בירושלים ונשיאה מייסדת של "מציל"ה - מרכז למחשבה ציונית, יהודית, ליברלית והומניסטית".

במדור סקירת הספרים תמצאו שתי סקירות: גד קרויזר כתב על ספרו של גדעון אביטל־אפשטיין 1973 - הקרב על הזיכרון: מלחמת יום הכיפורים - מלחמה שאף פעם לא די לה; יהודע עמיר כתב על ספרו של דן אבנון מרטין בובר: הדיאלוג הנסתר.

שלמי תודה לכל הכותבות והכותבים שתרמו לגיליון זה ממיטב פרות מחקרם והגותם ולכל העושים במלאכת העריכה וההפקה. אתם, קוראים יקרים, מוזמנים להמשיך את הדיון הנפתח כאן ולהגיב בכתב ובעל פה. המערכת תשמח לפרסם תגובות ראויות בגליונות הבאים. אנו מקווים שתמצאו במחקרים ובמסות המתפרסמים בבמה זו מקורות ללימוד, להעשרה ולהשראה.

נפתלי רוטנברג

מכון ון ליר בירושלים